

О.І. Бочек

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ

Стаття присвячена дослідженню заходів примусу, які застосовуються в діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн. Розглянуто основні види примусу, звернено увагу на порядок проведення цих заходів у зарубіжних країнах. З огляду на зарубіжний досвід, розроблено шляхи вдосконалення Закону України “Про Національну поліцію”.

Ключові слова: заходи примусу, застосування вогнепальної зброї, спеціальні засоби, фізичний вплив, поліція.

Статья посвящена исследованию мер принуждения, применяемых в деятельности правоохранительных органов зарубежных стран. Рассмотрены основные виды принуждения, обращено внимание на порядок проведения этих мероприятий в зарубежных странах. Учитывая зарубежный опыт, разработаны пути совершенствования Закона Украины “О Национальной полиции”.

Ключевые слова: меры принуждения, применение огнестрельного оружия, специальные средства, физическое воздействие, полиция.

Paper studies coercive measures used in the internal affairs of other countries. It describes the main types of coercion, an attention to the order of these events in foreign countries is drawn. On the basis of the international experience several ways to improve the Law of Ukraine “About the National Police” are developed.

Keywords: coercive measures, use of firearms, special means, physical impact, police.

Зміцнення державності в Україні, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення верховенства права в усіх сферах суспільного життя залишається одним із головних напрямів розвитку правової держави, а успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від правильного, науково обґрунтованого управління суспільством, усіма проявами його життєдіяльності, удосконалення системи державного управління. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості й ефективності діяльності правоохоронних органів і, зокрема, поліції, що пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, зумовлених новими підходами до вирішення багатьох важливих завдань, які постають перед молодою незалежною державою.

Поліція в Україні виконує широке коло завдань та функцій щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, попередження і припинення правопорушень, тому від удосконалення її правоохоронної діяльності значною мірою залежить зміцнення законності і правопорядку в країні. Успішне виконання цих завдань неможливе без урахування кращих зразків як попереднього вітчизняного, так і сьогодишнього закордонного досвіду.

Переважну більшість зазначених завдань поліція реалізує в ході здійснення адміністративної діяльності, тобто під час виконання адміністративного законодавства, використання адміністративно-правових заходів впливу до організацій,

посадових осіб та громадян. Основна частина особового складу поліції бере участь у здійсненні саме адміністративної діяльності.

Актуальність дослідження заходів впливу полягає в тому, що застосування засобів адміністративного примусу відіграє значну роль у реалізації прав і свобод людини, в зміцненні дисципліни, організованості та порядку в усіх сферах суспільного життя. Україна тісно інтегрована до світової та європейської систем безпеки, а тому має зважати на сучасні тенденції організаційно-правового забезпечення діяльності поліції та інноваційні підходи до охорони правопорядку і налагодження співробітництва у протидії злочинності і викоріненні соціальних патологій. Таким чином, необхідність удосконалення організаційно-правових засад діяльності поліції й упровадження в Україні новітніх стандартів правоохоронної (поліцейської) діяльності, а також відсутність предметних наукових праць із цих проблем зумовлюють актуальність дослідження специфіки діяльності поліції зарубіжних країн та з'ясування перспектив використання позитивного досвіду в Україні.

Метою статті є з'ясування сутності заходів примусу, які застосовуються в адміністративній діяльності поліції зарубіжних країн.

Науковим розробкам щодо функціонування правоохоронних органів та застосування поліцією заходів примусу присвятили роботи такі фахівці, як А.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Є.О. Безсмертний, В.В. Богуцький, І.П. Голосніченко, М.М. Дорогих, В.Ф. Захаров, В.О. Заросило, Л.В. Коваль, Ю.М. Козлов, В.К. Колпаков, М.В. Корнієнко, Ю.Ф. Кравченко, М.І. Мельник, В.І. Олефір, В.Ф. Остапенко, Л.Л. Попов, Ю.І. Римаренко тощо.

Починаючи дослідження зарубіжного досвіду застосування поліцією заходів примусу, слід зазначити, що в більшості зарубіжних країнах відсутні кодекси про адміністративні правопорушення. Правовою основою адміністративної діяльності тут поряд з іншими нормативними актами визнаються кримінальні та кримінально-процесуальні кодекси. У зв'язку із цим, компетенція поліції зарубіжних країн в ряді питань є ширшою, ніж в Україні [1].

Відносно засобів припинення правопорушень В. Заросило у своєму дослідженні встановив, що поліція зарубіжних країн, як і поліція України, використовує такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї.

У міжнародно-правових документах стандарти поліцейської діяльності визначаються як бажані зразки поведінки поліції, її взаємовідносин із населенням. Найчастіше такі стандарти, що містяться в різних деклараціях, рекомендаціях, керівних принципах, є лише формальними і не мають обов'язкової сили для держав, оскільки в багатьох випадках впливають на міжнародну й національну поліцейську діяльність, підсилюючи договірні положення або окреслюючи конкретні шляхи імплементації в національне законодавство концептуальних положень, що стосуються здійснення органами поліції покладених на них повноважень.

З огляду на специфіку діяльності поліції і для спрямування її в потрібному напрямі, 17 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Кодекс поведінки з підтримання правопорядку, який безпосередньо регламентує поліцейську діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання силою, використання тортур, заборони актів корупції тощо, тобто встановлює основні вимоги до формування поліції в демократичному суспільстві [2].

Діяльність поліції України, як і поліції зарубіжних країн, має спиратися на міжнародно-правові та європейські стандарти поліцейської роботи, здобутки

світового поліцейського співтовариства. Це такі принципово важливі документи, як Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи “Декларація про поліцію”, Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, затверджені рішенням Конгресу ООН 7 вересня 1990 року, а також “Європейський кодекс поліцейської етики” Комітету Міністрів Ради Європи. Ці документи об’єднують виключно позитивне ставлення до прав і свобод людини в контексті саме поліцейської діяльності.

Основні принципи, перш за все, наголошують, що посадові особи з підтримання правопорядку під час виконання своїх функцій, наскільки це можливо, застосовують ненасильницькі засоби до вимушеного застосування сили або вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу та вогнепальну зброю тільки в тих випадках, коли інші засоби є неефективними або не дають яких-небудь надій на досягнення наміченого результату.

У всіх випадках, коли застосування сили або вогнепальної зброї є неминучим, посадові особи з підтримання правопорядку:

- проявляють стриманість у такому застосуванні сили та діють залежно від серйозності правопорушення і тієї законної мети, яка повинна бути досягнута;
- зводять до мінімуму можливість спричинення шкоди та нанесення поранення та охороняють людське життя;
- забезпечують надання медичної та іншої допомоги будь-яким пораненим або постраждалим особам у найкоротший термін;
- забезпечують, щоб рідні або близькі друзі поранених чи постраждалих осіб повідомлялися в якомога короткий термін [3, с. 30].

Варто приділити увагу окремим аспектам застосування поліцією зарубіжних країн заходів примусу.

Наприклад, поліцейське законодавство Польщі, як і більшості країн Європи, ґрунтується на таких постулатах: застосування поліцією безпосереднього примусу виправдане лише у випадках, коли вжиття інших заходів примусу в певній ситуації не передбачено; якщо попередньо вжиті заходи примусу виявилися неефективними або ж їх застосування недоцільне; при застосуванні безпосереднього примусу слід обирати найбільш можливі та придатні заходи, що можуть завдати найменшої шкоди окремим особам або суспільству в цілому; завдані внаслідок вжиття поліцейських заходів збитки не повинні перевищувати переваг у разі досягнення передбачуваного результату.

Підкреслено, що каталог заходів безпосереднього примусу в Польщі закріплено в Законі “Про поліцію”. Особливу увагу приділено забезпеченню можливості диференційованого застосування сили й вогнепальної зброї з метою нейтралізації правопорушника. Працівник поліції не вправі ухилитися від активних дій із припинення небезпечних посягань на охоронюване державою благо. Законодавцем закріплено вичерпний перелік фактичних обставин застосування вогнепальної зброї. Застосування вогнепальної зброї не ототожнюється виключно з пострілом у бік особи, яка створює загрозу, оскільки зброя також має сприйматися як засіб “потенціалізації” (застереження) [4].

Польські поліцейські можуть використовувати вогнепальну зброю тільки в тих випадках, коли існує пряма загроза для життя або здоров’я співробітника поліції або іншої особи, а також при охороні особливо важливих об’єктів. Поліцейські також мають право застосовувати зброю в ситуації, коли підозрюваний не реагує на прохання віддати вогнепальну зброю чи інші небезпечні предмети або намагається відібрати зброю в поліцейського.

У Російській Федерації нормативно-правова регламентація застосування співробітниками поліції фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї має системний характер і включає в себе взаємопов'язані правові приписи, які відображають всі юридично значимі сторони фактичної ситуації застосування цих заходів примусу.

Застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та фізичної сили в Російській Федерації передбачено Законом РФ “Про поліцію” (ст. 18), а також іншими федеральними конституційними законами. У зв'язку з цим, слід згадати статтю 30 Федерального конституційного закону від 30 травня 2001 року “Про надзвичайний стан”, відповідно до якої встановлені федеральними законами та іншими нормативними правовими актами Російської Федерації порядок і умови застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї, бойової та спеціальної техніки змінюються в умовах надзвичайного стану не підлягають. Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону про поліцію перелік спеціальних засобів, вогнепальної зброї і патронів до неї, боєприпасів, які перебувають на озброєнні, встановлюється Урядом Російської Федерації. При цьому не допускається прийняття на озброєння поліції спеціальних засобів, вогнепальної зброї і патронів до неї, боєприпасів, які завдають надмірно важких поранень або служать джерелом невиправданого ризику [4].

Співробітник поліції Російської Федерації має право не попереджати про намір застосувати фізичну силу, спеціальні засоби або вогнепальну зброю, коли дії осіб, щодо яких передбачається їх застосування, створюють безпосередню загрозу життю і здоров'ю громадян або працівника поліції, або коли вони можуть спричинити настання інших тяжких наслідків, або коли таке попередження є недоречним чи неможливим.

У Російській Федерації згідно з Законом “Про поліцію” у випадку крайньої необхідності поліцейський, при відсутності в нього необхідних спецзасобів або вогнепальної зброї, має право використовувати будь-які підручні засоби, а також вогнепальну зброю, яка не перебуває на озброєнні поліції [5].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на досвід Грузії, чия реформа правоохоронних органів добре себе зарекомендувала та починає впроваджуватися й у нашій країні. Тим більше, що заходам примусу в Законі Грузії “Про поліцію” присвячено цілий розділ із детальним описом кожного положення.

Так, згідно зі ст.ст. 31-35 Закону Грузії “Про поліцію” для забезпечення виконання функцій, покладених на поліцію, поліцейський має право пропорційно застосовувати найбільш відповідні заходи примусу тільки у випадку необхідності, з інтенсивністю, яка забезпечує досягнення законної цілі. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з розрахунку конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей правопорушника. При цьому при застосуванні заходів примусу поліцейські зобов'язані намагатися, щоб заподіяна шкода була мінімальною та пропорційною.

Варто зазначити, що на відмінну від Закону України “Про поліцію”, в якому засоби індивідуального захисту поліцейського не є заходом примусу, в Законі Грузії “Про поліцію” спеціальні засоби діляться на пасивні та активні. Пасивні спеціальні засоби забезпечують захист життя та здоров'я поліцейського або(і) особи, яку він захищає. До таких спеціальних засобів належать: бронежилет, каска (шолом), протигаз та інші спеціальні засоби для захисту тіла. Активні спеціальні засоби на короткий термін позбавляють особу можливості чинити опір поліцейському або(і) допомагають поліцейському у виконанні поліцейської функції. Згідно зі статтею 33 до таких спеціальних засобів належать: наручники та інші засоби зв'язування, спеціальна палка, сльозоточивий газ, перцевий газ,

акустичний засіб, нелетальна зброя (в тому числі – нелетальний снаряд), світло-звуковий пристрій психологічного впливу, засоби примусової зупинки транспорту, засіб руйнування перешкод, водомет, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби, спеціальна краска, службовий собака та службовий кінь, електрошокер та сітка для зв'язування [6].

Закон Республіки Казахстан “Про правоохоронну службу” відводить застосуванню працівниками правоохоронних служб вогнепальної та іншої зброї, спеціальних засобів та фізичної сили главу 8. Згідно зі статтею 59 Закону вогнепальна та інша зброя, спеціальні засоби та фізична сила застосовуються з метою припинення суспільно-небезпечних діянь, затримання та доставляння в правоохоронні органи осіб, які скоїли правопорушення, з урахуванням характеру правопорушень та певних ситуацій.

Поліція Республіки Казахстан має право застосовувати фізичну силу, в тому числі бойові прийоми боротьби, а також спеціальні засоби, зокрема, наручники, гумові палиці, слезоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень, примусової зупинки транспорту, водомети, службових тварин, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби, перелік яких визначається Урядом Республіки Казахстан (ст. 60) [7].

Законодавство Республіки Білорусь зазначає, що співробітник правоохоронних органів під час виконання завдань із захисту життя, здоров'я, честі, гідності, прав, свобод і законних інтересів громадян, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань застосовує фізичну силу, спеціальні засоби, зброю, бойову та спеціальну техніку, якщо іншими способами виконання цих завдань не видається можливим.

У Республіці Білорусь, як і в Російській Федерації, працівники правоохоронних органів не несуть відповідальності за шкоду, заподіяну застосуванням у передбачених Законом випадках фізичної сили, спеціальних засобів, зброї, бойової та спеціальної техніки, якщо заподіяна шкода рівнозначна силі подоланої протидії.

Закон Республіки Білорусь “Про органи внутрішніх справ” зазначає, що вчинення особою дій, правомірно заборонених співробітником правоохоронних органів, що виражаються в спробі наблизитися до співробітника правоохоронних органів ближче зазначеної відстані, дістати що-небудь з одягу або ручної поклажі, інших діянь, які можуть становити загрозу застосування насильства до співробітників правоохоронних органів або інших громадян, надає співробітнику правоохоронних органів право застосувати зброю відповідно до цього Закону [8].

Співробітники поліції Республіки Молдови діють згідно із Законом “Про поліцію” та застосовують фізичну силу, в тому числі спеціальні прийоми боротьби, для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам, якщо ненасильницькі способи не забезпечують виконання покладених на них обов'язків.

На відмінну від зазначених вище країн, працівники поліції Республіки Молдова несуть встановлену законодавством відповідальність за перевищення повноважень щодо застосування заходів примусу. Законодавство Республіки Молдова передбачає застосування зброї без попередження у разі раптового нападу, нападу з використанням бойової техніки, транспортних засобів, літальних апаратів, річкових суден, звільнення заручників, втечу з-під варти зі зброєю або за допомогою транспортних засобів, а також у разі втечі з транспортних засобів під час їх руху [9].

Варто зазначити, що в усіх розглянутих зарубіжних країнах працівник поліції в усіх випадках застосування й використання заходів примусу зобов'язаний:

– пройти спеціальну підготовку щодо правомірного та ефективного застосування фізичної сили, вогнепальної зброї та спеціальних засобів;

– заздалегідь попередити особу про намір застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї та надати їй достатньо часу для виконання вимоги поліцейського;

– вжити всіх можливих заходів для забезпечення безпеки громадян, і докласти всіх зусиль до того, щоб збиток, що наноситься їхньому здоров'ю, честі, гідності та майну, був мінімальним;

– забезпечити надання потерпілим невідкладної медичної допомоги;

– не застосовувати заходи примусу проти жінок і малолітніх, осіб похилого віку, а також людей з явними фізичними вадами, за винятком випадків вчинення ними правопорушення;

– повідомити про застосування заходів примусу свого керівника або(і) прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень.

Так чи інакше, як слушно зазначив О. Соколенко, на сьогодні у правозахисній діяльності низки пострадянських країн, у тому числі й України, все ще зберігається фрагментарність і неузгодженість адміністративно-правового регулювання, а також неприйнятні в умовах демократичного суспільства рудименти репресивних методів правової охорони, що супроводжується відсутністю єдиного законодавчого переліку підстав і правового порядку застосування поліцією мір державного примусу, заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї [10, с. 30].

Проаналізувавши викладене вище, можна дійти висновку, що заходи примусу, передбачені Законом України “Про Національну поліцію”, подібні до заходів примусу в законодавстві розглянутих зарубіжних країн. Варто відмітити, що поліцейська діяльність зарубіжних країн першочергово характеризується профілактичним напрямом, обмеженим застосуванням репресивних примусових заходів і широким залученням громадськості до виконання окремих правоохоронних повноважень.

Вивчивши зарубіжний досвід та проаналізувавши поліцейське законодавство зазначених вище країн, а також враховуючи напружену криміногенну ситуацію, що склалася на сьогодні в Україні, вважаємо доцільним внести зміни до Закону України “Про Національну поліцію”, а саме у статтю 42 (“Застосування заходів примусу”), в якій передбачити можливість застосування поліцейським у випадку крайньої необхідності або необхідної оборони, у разі відсутності в нього необхідних спецзасобів або вогнепальної зброї, будь-яких підручних засобів, що не належать до поліцейських засобів примусу, визначених Законом України “Про Національну поліцію”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Заросило В.О.* Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції) : дис. ... кандидата юрид.наук : 12.00.07 / В.О. Заросило ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 250 с.

2. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН “Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

3. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. Документально-джерелознавчий довідник // Упоряд. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.Г. Кириченко. – К., 2002. – 128 с.

4. *Литвин Д.В.* Модель применения физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия сотрудниками полиции / Д.В. Литвин // Научно-методический электронный журнал “Концепт”. – 2016. – Т. 15. – С. 1916–1920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://e-koncept.ru/2016/96302.htm>.

5. О полиции : Федеральный Закон Российской Федерации от 7 февраля 2011 года № 3-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonop-litsii.ru/#zakonopolitsi>.

6 О полиции : Закон Грузии от 4 октября 2013 года № 1444-Іс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>.

7. О правоохранительной службе : Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-ІV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380#z612>.

8. Об органах внутренних дел : Закон Республики Беларусь от 17.07.2007 года № 263-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_organah_vnutrennih_del.htm.

9. О полиции : Закон Республики Молдова от 18 декабря 1990 года № 416-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3354.

10. *Соколенко О.* Зарубіжний досвід захисту прав громадян у діяльності поліції / *О. Соколенко* // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 95. – 2013. – С. 28–30.

Отримано 01.12.2016